

Cuprins

Introducere	9
Capitolul 1. Autonomie și educație. Repere conceptuale	13
1.1. Autonomia, un concept greu definibil	13
1.2. Termeni corelativi ai conceptului de autonomie	16
1.2.1. Relația autonomie-libertate.	16
1.2.2. Relația autonomie-identitate	17
1.2.3. Relația autonomie-responsabilitate	18
1.2.4. Relația autonomie-independență	18
1.2.5. Relația autonomie-dependență.	20
1.3. Definiții și forme ale autonomiei	22
1.4. Orientări teoretice în abordarea autonomiei.	29
1.4.1. Perspective filosofice asupra autonomiei individului.	29
1.4.2. Orientări sociologice în abordarea autonomiei ca fenomen socioeducațional	31
1.4.3. Repere psihologice în delimitarea conceptului de autonomie	33
Capitolul 2. Teorii și modele explicative privind formarea comportamentelor autonome	39
2.1. Teoria socioconstructivistă a lui L. S. Vigotski.	39
2.2. Teoria psihosocială a lui E. Erikson	42
2.3. Teoria atașamentului a lui J. Bowlby	46
2.3.1. Influențele atașamentului în dezvoltarea comportamentelor autonome ale copilului	48
2.4. Teoria învățării social-cognitive a lui A. Bandura	51
2.5. Teoria autodeterminării a lui E.L. Deci și R.M. Ryan.	55
2.5.1. Factori determinanți în dezvoltarea comportamentelor autonome	59
2.6. Implicații ale teoriilor dezvoltării asupra demersurilor educaționale de formare a autonomiei copilului	64
Capitolul 3. De la pedagogia autonomiei la educația pentru autonomie	73
3.1. Pedagogia autonomiei. Pedagogiile autonomizante	73
3.1.1. Libertate și educație. Sistemul pedagogic montessorian	74
3.1.2. Concepția despre autonomie a lui Célestin Freinet	76

3.1.3.	Abordarea autonomiei în concepția pedagogică a lui Adolphe Ferrière	79
3.1.4.	Proiectul Step by Step și autonomia copiilor	80
3.2.	Educația pentru autonomie	84
3.2.1.	Concept și problematică	84
3.2.2.	Formarea comportamentelor autonome – scopul principal al educației pentru autonomie	86
3.2.3.	Autonomizarea ca proces formativ	89
3.2.4.	Principiile psihopedagogice ale educației pentru autonomie	91
3.2.5.	Relația pedagogică – premisă a construirii autonomiei copilului	94
3.2.6.	Variante acționale pentru formarea comportamentelor autonome	97
Capitolul 4.	Dezvoltarea comportamentelor autonome ale copiilor de vârstă preșcolară în mediul familial	103
4.1.	Specificul comportamentelor autonome ale copilului de vârstă preșcolară	103
4.1.1.	Autonomie și dependență la vârsta preșcolară	103
4.1.2.	Forme de autonomie specifice preșcolarității	108
4.1.3.	Comportamente de autonomie personală și comportamente de autonomie socială	112
4.2.	Familia – spațiu formativ al construirii comportamentelor autonome ale preșcolarului	117
4.2.1.	Influența stilurilor parentale asupra dezvoltării copilului	118
4.2.2.	Patternuri de acțiune ale părinților cu rol determinant în formarea comportamentelor autonome ale copilului preșcolar	125
4.3.	Cercetări privind practicile de sprijinire a autonomiei copilului	136
4.3.1.	Importanța sprijinirii autonomiei	136
4.3.2.	Diferențe culturale în sprijinirea autonomiei la preșcolari	138
4.3.3.	Sprijinirea autonomiei preșcolarilor și succesul școlar	144
4.3.4.	Autonomia copiilor și utilizarea recompenselor	150
4.4.	Perspectivă de dezvoltare a programelor de abilitare parentală pentru sprijinirea comportamentelor autonome ale preșcolarilor în România	153
Capitolul 5.	Dezvoltarea comportamentelor autonome ale copiilor prin curriculumul preșcolar	161
5.1.	Educația timpurie	161
5.1.1.	Clarificări conceptuale	161
5.1.2.	Educația timpurie ca obiectiv al politicilor internaționale și naționale	164
5.1.3.	Educația preșcolară din România între trecut și prezent	171
5.1.3.1.	<i>Incursiune istorică în învățământul preșcolar românesc</i>	171

5.1.3.2.	<i>Contextul actual al învățământului preșcolar din România</i>	177
5.2.	Jocul – modalitate esențială de formare a comportamentelor autonome la preșcolari	179
5.2.1.	Considerații generale despre joc	179
5.2.2.	Problematika jocului în preșcolaritate	183
5.2.2.1.	<i>Perspective asupra jocului copiilor în perioada preșcolară</i>	183
5.2.2.2.	<i>Rolul jocului în educația timpurie. Valențe formativ-educative ale activităților ludice</i>	188
5.2.3.	Educația prin joc și dezvoltarea comportamentelor autonome ale preșcolarilor	192
5.2.3.1.	<i>Tipuri de jocuri desfășurate în grădiniță și rolul acestora în formarea autonomiei personale și sociale a preșcolarului</i>	192
5.2.3.2.	<i>Constatări privind relațiile dintre atributele personale ale copiilor preșcolari (autonomia, temperamentul, nivelul limbajului) și capacitatea de joacă</i>	197
Capitolul 6.	Studiu experimental privind dezvoltarea comportamentelor de autonomie personală și socială ale copiilor preșcolari de 5-6 ani	201
6.1.	Premisele teoretice ale studiului	201
6.1.1.	Comportamentele de autonomie personală și socială	202
6.2.	Obiectivele și ipotezele cercetării	203
6.2.1.	Scopul	203
6.2.2.	Obiectivele cercetării	203
6.2.3.	Ipoteza principală a cercetării	203
6.2.4.	Ipoteze secundare	203
6.3.	Metodologie	204
6.3.1.	Variabile	204
6.3.2.	Lotul de subiecți	204
6.3.3.	Instrumente	204
6.3.4.	Desfășurarea cercetării	206
6.4.	Analiza și interpretarea rezultatelor	209
6.5.	Constatări și concluzii ale cercetării	209
<i>Bibliografie</i>		215

Genoveva Farcaș

AUTONOMIA
COPILULUI
DE VÂRSTĂ MICĂ

Repere pedagogice

POLIROM
2019

Autonomie și educație. Repere conceptuale

„Educația, la noi, nu dezvoltă la copii un echilibru între autonomie și dependență. Copiii nu sunt învățați de mici să decidă și singuri, să suporte consecințele unor decizii proaste. Copiii nu știu ce să facă, nu au versiuni ale propriului viitor. Nici noi nu li încurajăm, lățărindu-le încrederea în ei.”

Aurora Liiceanu

1.1. Autonomia, un concept greu definibil

Atât limbajul comun, cât și cel tehnic, specific, cum este cazul celui pedagogic, folosesc termenul „autonomie” în mod global; o persoană este adesea catalogată ca fiind „autonomă”, „independentă”, în general, fără o remarcă descriptivă sau fără a se preciza anumite aspecte inductoare de identitate, cum ar fi în ce domenii sau față de cine este independentă. *Etimologia termenului se leagă de cuvintele grecești autos, care înseamnă „însuși”, și nomos, care semnifică „lege”. Etimologia arătată conduce la identificarea unei definiții primare: a fi autonom înseamnă a te conduce după legi proprii.*

Dicționarele explicative definesc foarte vag termenul „autonomie”, fără concretizări explicite; de exemplu, DEX-ul definește această noțiune ca „situația celui care nu depinde de nimeni, care are deplină libertate în acțiunile sale” (1975, p. 64). Un alt dicționar identifică autonomia cu „situația celui ce dispune liber de propria voință” (Breban, 1992, p. 80). *Noul Dicționar al Limbii Române prezintă acest termen cu sensul „care nu*

depinde de nimeni sau de nimic, liber” (2007, p. 119). Mai mult, există dicționare care nu explică deloc acest concept (*Dicționarul Limbii Române pentru Elevi*). După *Dictionnaire de la Langue Française* (1995), autonomia înseamnă „puterea de a se governa, a se conduce singur” (apud Klimczyk, 1997-1999, p. 3). Aceeași semnificație a termenului o întâlnim și în *Encyclopædia Universalis* (1993), unde se aduc în discuție atât complexitatea, cât și ambiguitatea termenului. În sens literal, termenul „autonomie” semnifică *dreptul unui stat sau al unei persoane de a se conduce după propriile legi*. În aceeași lucrare se precizează că noțiunea de autonomie nu poate fi definită adecvat decât dacă sensurile sale diferite sunt precizate.

Nici literatura de specialitate nu dezvoltă cercetări sistematice care să definească noțiunea de autonomie comportamentală și să stabilească condițiile în care ea se poate dezvolta. Situația de față nu pare a fi singulară. La fel ca în cazul altor noțiuni din domeniul psihologiei și pedagogiei (de exemplu, responsabilitate, autocontrol), noțiunea de autonomie ajunge a se dizolva ca obiect de investigație, pierzându-și consistența.

În încercarea de a defini autonomia, cercetătoarea Lucia Faiciuc (2004b) a identificat impasul în care ne aflăm în precizarea acestui concept, catalogând comportamentul autonom drept „fantoma de la operă”. Autoarea interesantului articol oferă și o serie de explicații. *O primă justificare* ar fi că o mare parte din definițiile date autonomiei personale sau comportamentului autonom fac apel la alte concepte care sunt la fel de imprecise și vag definite ca acela de autonomie: libertate, alegere, decizie, independență, condiționare, intenționalitate, cauză, motivație, determinare, raționalitate, control, voință, agent, scop, sine (Faiciuc, 2004b, pp. 31-39). *O a doua explicație* este legată de faptul că există anumite limitări ale limbajului natural și ale logicii clasice în a descrie realități complexe, cum este aceea a autodeterminării. Autoarea aduce în discuție definierea *comportamentului autonom* prin referire la noțiunea de *libertate*. Prin urmare, putem considera că o definiție a *comportamentului autonom* ar fi *comportamentul care a fost ales în mod liber de executantul său*. Apar însă diverse situații, de exemplu, se pot imagina cazuri în care un individ alege în mod autonom să nu fie autonom. Sau, invers, să aleagă în mod neautonom să fie autonom; de multe ori, autonomia e văzută ca o cerință a mediului extern la care adolescentul, de exemplu, e constrâns să se adapteze. Adică o persoană poate alege liber să nu mai decidă liber (sau, respectiv, poate fi constrânsă să fie liberă).

O altă situație adusă în discuție este criteriul libertății alegerii : *un comportament este autonom dacă este perceput astfel nu de un observator extern, ci de agentul care are libertatea de a alege*. Paradoxal, se poate ajunge până la a atribui calitatea de autonom persoanei capabile să perceapă lipsa ei de libertate în alegere, adică lipsa ei de autonomie. Și alți cercetători români susțin că autonomia nu se suprapune întotdeauna cu libertatea : „Cine alege în mod autonom să se supună cuiva, dar va acționa ca răspuns la ordinele respectivei persoane va înceta în chiar acel moment să fie autonom. Dar și cine alege să nu se supună cuiva sau să nu urmeze îndemmurile unei anumite ideologii și face lucrul acesta fără să reflecteze, fără discernământul necesar se cheamă că nu procedează în mod autonom” (Badea, Cuciureanu, 2007, pp. 10-11).

Dacă până acum am văzut că termenul „autonomie” poate fi pus în relație cu libertatea, cu acea capacitate de a alege liber, vom constata și alte semnificații pe care diverși autori le atribuie acestui concept. În 1977, câțiva profesori de la Universitatea din Tel Aviv și-au pus problema definirii termenului la care ne raportăm într-un articol amplu, cu titlu interogativ : „Autonomy Or The Autonomies? Trait Consistency And Situation Specificity” (Shouval, Zakay, Halfon, 1977, pp. 143-157). Autorii suprapun *autonomia* cu *independența* și realizează câteva nuanțări interesante, pornind de la constatarea că nu orice tip de independență poate fi numit autonomie. Doar *independența instrumentală* este cea care conduce la un comportament autonom, ea exprimându-se prin cinci comportamente concrete : *luarea inițiativei, depășirea obstacolelor, perseverența, satisfacția muncii, dorința de a face lucrurile de unul singur*.

Complexitatea situațiilor invocate poate conduce la impasul de a nu putea defini rezonabil termenul „autonomie”. Cert este însă faptul că termenul există în limbajul cotidian, ca și în cel al diverselor științe și, prin urmare, trebuie precizate conotațiile pe care le capătă în multitudinea situațiilor concrete. „Câtă vreme se va căuta o unică definiție pentru acest concept, care să fie valabilă independent de context, demersul va semăna cu acela al vânării unei fantome”, susține cercetătoarea Lucia Faiciuc (2004b, pp. 31-39).

Așadar, conceptul de autonomie se cere definit în mod individualizat, în funcție de un context specific, prin precizarea termenilor corelativi și a comportamentelor în care se operaționalizează autonomia unei persoane.

1.2. Termeni corelativi ai conceptului de autonomie

De-a lungul vremii, în filosofie, psihologie, pedagogie, biologie, sociologie, politică, termenul „autonomie” a fost pus în relație cu noțiuni diverse. Unele dintre ele, la rândul lor, s-au dovedit a fi definite neclar : libertatea, alegerea, decizia, independența, dependența, condiționarea, intenționalitatea, motivația, determinarea, raționalitatea, responsabilitatea, controlul sunt într-o astfel de situație. Circumscrierea ariei semantice a autonomiei se poate realiza apelând la relația dintre acest concept și termenii corelativi prin care se caracterizează.

1.2.1. Relația autonomie-libertate

Cel mai frecvent, autonomia individului este pusă în relație cu *libertatea* acestuia ; autonomia este văzută ca o dimensiune a libertății. G. Albu plasează libertatea unui individ pe trei coordonate, una dintre ele fiind tocmai autonomia (1998, pp. 88-89) :

- a) capacitatea individului de a învăța din orice situație de viață, de a acumula meritu, de a transforma orice experiență de viață într-un fapt util, favorabil împlinirii sale sau capacitatea de a se maturiza, de a-și controla tot mai bine viața cu fiecare experiență parcursă ;
- b) capacitatea individului de a alege între mai multe posibilități ;
- c) capacitatea individului de a-și dobândi autonomia.

Văzută ca o coordonată a libertății individului, *autonomia este legată indisolubil de capacitatea de alegere pe care și-o exercită individul considerat autonom*, idee adusă în atenție de filosofia kantiană. În concepția lui I. Kant, dobândirea autonomiei presupune două momente : primul dintre acestea este constituit de desprinderea individului din lanțul determinărilor empirice (naturale) și posibilitatea lui de a alege ceea ce rațiunea îi indică drept bun, just, moral ; cel de-al doilea se referă la capacitatea de a-și formula principiile de comportament. Relația dintre comportamentul autonom și sistemul de valori morale ale individului în funcție de care acesta face alegerea liberă a acțiunilor sale este pusă în evidență și de *Encyclopaedia Britannica*, care prezintă *autonomia* ca *libertatea de a se autodirecționa și, în special, de a avea independență morală*.

Mai toți autorii conchid că relația dintre autonomie și libertate este una foarte strânsă, „*autonomia* se referă la *libertatea* unei persoane de a-și aranja viața în concordanță cu propriile dorințe și valori” (Sipos, Barratt, 2005, *apud* Bulcă, Albu, 2007).

Dar nu se poate pune semnul identității sinonimice între cele două concepte: autonomia umană nu trebuie înțeleasă ca o libertate absolută, separată de orice tip de condiționare, ci ca o libertate a unei „ființe finite” și, în același timp, ca o capacitate a omului de a lua atitudine în fața oricărui tip de constrângeri (*cf.* Jurcă, 2004).

1.2.2. Relația autonomie-identitate

Un alt concept vehiculat împreună cu acela de autonomie este *identitatea*. Din perspectiva psihologiei, dobândirea autonomiei este corelată cu procesul de construire a identității în timpul adolescenței. Din punct de vedere filosofic, identitatea este „proprietatea unui obiect de a fi și de a rămâne cel puțin un anumit timp ceea ce este, calitatea de a-și păstra un anumit timp caracterele fundamentale. Identificând un lucru îl deosebim de toate celelalte” (*Dicționar de filosofie*, 1978, p. 341). Pedagogia preia această definiție și o concretizează, identitatea fiind convingerea interioară a subiectului că în orice situație și în orice moment din viață, precum și în orice orientări din lumea exterioară, rămâne aceeași persoană. Condițiile esențiale pentru dezvoltarea identității sunt procesele fizice, cognitive și emoționale ale copilului în creștere în mediul social. Tot identitate este și conștiința că „eu sunt eu în cercul celorlalți” (Schaub, Zenke, 2001, p. 129). Identitatea rezultă în urma diferențierii de ceilalți, dovedită prin felul interacțiunii dintre subiect și mediul în care trăiește.

Căutarea identității este un proces îndelungat care începe în perioada adolescenței. Acest proces afectează și este afectat de felul în care arată un adolescent, de felul în care gândește, de interacțiunile ce se stabilesc între el și persoanele care îi influențează viața. Întrebarea principală care deconspiră căutarea identității este „Cine sunt eu?”. Cu cât răspunsul la această întrebare este mai clar conturat, cu atât gradul de autonomie este mai ridicat.

1.2.3. Relația autonomie-responsabilitate

Un alt termen cu implicații importante în desfășurarea unui comportament autonom este „responsabilitate”. Aceasta este „capacitatea de a impulsiona o acțiune ce servește social și a o termina, conferindu-i o identitate și întreaga modalitate de a se folosi, dar și evaluarea (valoarea) ce trebuie să i se acorde” (Șchiopu, 1997, pp. 609-610). Astfel, responsabilitatea poate fi văzută ca disponibilitatea persoanei de a se angaja în acțiune, având convingerea că procedează corect, fie pentru a-și îndeplini o datorie, fie pentru a atinge un obiectiv.

Ca trăsătură de personalitate, responsabilitatea se dezvoltă treptat în ontogeneză. Mai întâi ea se realizează prin învățarea și urmarea unor reguli din viața familială privind respectarea programului acesteia și a bunurilor disponibile. Apoi are loc învățarea de reguli și implicit de reguli în viața școlară.

Nu se poate vorbi de autonomie în absența responsabilității individului. „Autonomia nu este altceva decât datoria persoanelor de a-și recunoaște drepturile, dar și dreptul de a-și impune obligațiile” (Pillonel, Rouiller, 2002, pp. 28-31). Într-un studiu realizat de cercetători de la Universitatea McGill din Canada se vorbește despre *autonomia prin responsabilitate*. Autorii studiului susțin că, începând de la vârstele mici, de la vârsta preșcolară, copiii trebuie să învețe de la părinții lor să facă alegeri și să-și asume responsabilități, acest fapt generând consecințe foarte importante: o foarte bună adaptare școlară și socială, precum și creșterea performanțelor școlare (*cf. L'autonomie par la responsabilité*).

1.2.4. Relația autonomie-independență

Din perspectivă psihologică, *independența* este o „caracteristică a celui ce refuză sau reduce la maxim dependența de alții, preferând autonomia în baza unui sistem de atitudini personale bine conturate și autoacceptate. Independența se accentuează tot mai mult pe măsura maturizării și dezvoltării personalității, reprezentând atât o premisă, cât și un rezultat al autoeducării” (Popescu-Neveanu, 1978, p. 346). Aceeași variabilă este prezentată de Ursula Șchiopu drept o „trăsătură de personalitate ce permite organizarea proprie a timpului, activităților, satisfacerii dorințelor și dezideratelor,